

підкреслюючи певні місця. Крім того, засуджений Капкан на протязі більше шести років був монахом у Київському Михайлівському монастирі, який монастир у минулому був розсадником контрреволюційного українського націоналізму, що теж свідчить за те, що ця література попала до нього не випадково». Касаційну скаргу залишено «без наслідків», а вирок без змін [3, арк. 88–90, 96, 97]. (Тут варто зазначити, що надалі згідно з постановою ЦВК і РНК СРСР від 1 грудня 1934 р. «Про внесення змін у діючі кримінально-процесуальні кодекси союзних республік» політичні справи слухали в суді без участі сторін, а касаційні оскарження та подача клопотань про помилування не допускалися).

28 лютого 1935 р. складено акт спецколегії Вінницького обласного суду про знищення «через спалення» речових доказів по справі Капкана, включно з його творами, щоденниками, записниками. Збереглися тільки світлини [2; 3, арк.102]. Григорій Капкан був реабілітований Вінницькою обласною прокуратурою 29 квітня 1990 р. У довідці, включеній до акту реабілітації, зазначено, що його подальша доля невідома [3, арк. 110, 111].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вінницький обласний краєзнавчий музей, ф-7763–7767.
2. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. девятый: Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. священника Е. Сецинского. Каменец-Подольск, 1901. С. 298.
3. ДАВіО. Ф, Р-6023. Оп. 4. Спр. 26052. 113 арк.

Анатолій Лусий

ЗЛОЧИН БЕЗ КАРИ

Анотація: В статті йде мова про масове знищення в'язнів вінницьких тюрем перед вступом німецьких військ у липні 1941 р.

Ключові слова: *тюрма, в'язні, охорона, розстріли.*

Anatoliy Lysyi

CRIME WITHOUT PUNISHMENT

Abstract. *The article examines the mass extermination of prisoners Vinnytsia prisons before the entry of German troops into Vinnytsia in July 1941.*

Keywords: *prison, prisoners, guards, executions, unknown, graves.*

У державному архіві Вінницької області зберігаються кримінальні справи на десятки тисяч міфічних ворогів народу. Їх прах було сховано в різних місцях Вінниці: в саду по Літинській дорозі, на православному кладовищі, в парку. Але є категорія жертв комуністичної влади від яких не залишилось ні кримінальних справ, ні місць поховання.

Коли почалася німецько-радянська війна каральні органи отримали вказівку з Москви провести масові арешти за списками контрреволюційного і соціально-небезпечного елемента [1, с. 258]. Засадивши величезну масу людей до камер тюрем, енкаведісти не знали, як діяти далі. Із прифронтових областей до Києва та Москви летять термінові телеграми з проханням дати розпорядження про евакуацію в'язнів з тюрем. І місцеві сатрапи отримали відповідь, в якій зазначалося, що «згідно з розпорядженням Л. Берії, за списками, затвердженими прокурором, розстріляти всіх осіб, що перебувають під слідством і засуджених за контрреволюційні злочини» [1, с. 258].

Масову розправу над беззахисними людьми у Вінницькій тюрмі здійснювали безпосередньо органи держбезпеки за участі працівників НКВС, охоронників та конвоїрів. Звірства чинилися переважно на підвір'ї тюрми. Тюрма наповнилася криками, благаннями, плачем. Постріли гриміли один за одним, що призвело до величезного загального збурення арештантів. Тюрма перетворилася на розбурханий вулик, вона клекотала і вирувала злістю до катів, які вбивали невинних людей [2, с. 145].

В книзі «Злочини комуністичної Москви в Україні влітку 1941 року», яка вийшла друком у литовській Клайпеді напередодні краху Радянського Союзу, свідок подій липня 1941 р., в'язень Вінницької тюрми, розповідає так: «Тюрма в цьому місті теж була переповнена. В нашій камері ми мусіли весь час мінятися ролями, щоб трохи спочити: на команду старшого камери одні з нас сідали на землю, інші стояли, збившись густо один біля одного. За якийсь час сідали ті, що були на ногах, а другі стояли, і так тривало протягом днів і ночей. Настрій у в'язниці був пригнічений, як і в тих, з якими я сидів у Львові.

Коли більшовики тікали перед німецькою армією, тоді НКВС почало мордувати в'язнів у пивницях і на підвір'ї. На крик розстрілюваних всі арештанти у тюрмі збунтувалися, виламали двері камер і кинулись на вбивць. Невелика кількість НКВДистів, які були в тюрмі, мусила відступити перед тисячними масами в'язнів, і нам здавалося, що ми вже вільні. Тисячі в'язнів вибігли на підвір'я і подалися до головної брами. Несподівано, однак, виявився відділ НКВС, який почав нас стріляти. В'язні відступили до камер, ваховуючись від куль і гранат. Але порятунку і пощади не було. НКВДисти, немов божевільні, стріляли і кидали ручні гранати до камер, винищуючи всіх, хто живий. Я лежав на підлозі однієї камери і не мав сил підвестися, щоб рятуватися, аби мене не задушили самі співтовариші по неволі. Постріляні в'язні падали на мене й прикривали мене так, що я не міг ворухнутися.

Коли я прийшов до тями, мені розказали люди з Вінниці, що мене витягнуто з-під купи трупів, і я не давав знаку життя. Тому мене й покладено біля мертвих, але коли мені обмили обличчя, щоб розпізнати, - я віджив. Мій вигляд був жахливий, як розказували мені. Неголений, худий, облитий кров'ю, я не був схожий на людину. Але Бог врятував мені життя, що я міг розказати правду українському народові, як на моїх очах гинули у 1941 році нещасні жертви московсько-більшовицьких катів у Вінницькій тюрмі» [1, с. 24-26].

Про масове знищення людей яскраво свідчать цифрові дані. На 1 липня 1941 р. у Вінницькій і Брацлавській тюрмах перебувало 4800 арештантів, а було зібрано і поведено пішки тільки 1820 чоловік в напрямку Умані. А де ділося 2980 ? Розправа продовжувалась і в дорозі. Так за перші дні переходу 7 в'язнів було вбито, 23 померли від голоду, спеки та відсутності медичної допомоги [2, с. 270].

Залишилися свідчення очевидців тих далеких років про масові вбивства арештантів в дорозі. У перших числах липня, отримавши розпорядження керівництва НКВС області начальник Ситковецького РВВС старший сержант міліції Ковальчук попередив голову Ситковецької сільської ради і місцевого голову колгоспу Кирилюка, щоб викопали яму для худоби, яка загинула від сапу. Бригада колгоспників біля урочища «Попів лісок» (недалеко скотомогильник) виконала завдання місцевих керівників. Яма була готова.

Достовірно відомо, що наступного дня, коли яма була готова, група колгоспників, щоб не дісталася німцям пшениця, попрямувала з серпами на «Попове поле». Однією з перших, хто побачив жахливу трагедію, яка змусила остовпіти від звірства була Паламаренко Олександра. Могила була завалена людськими тілами. Кров перемішана із землею. З засипаного захоронення стирчали руки, ноги, обличчя. Деякі тіла ще ворушилися. На віддалі 100-150 метрів лежало тіло чоловіка, охайно одягненого, збоку капелюх, блондин. Жінки перенесли тіло у кагат. Всі розбіглися. Коли в селі довідалися про наслідки «скотарської хвороби – сапу», голова сільської ради розпорядився засипати могилу «як положено».

Місцевий священник Іван Юхимович, разом з іншими служителями церкви після приходу німців відправили панахиду за християнським звичаєм. Кати ж ритуалів не визнають і між 1944 – 1946 роками могила була знищена [3].

Мешканець селища Ситківці Бражинський В. П. згадує: «Коли почалася війна, мені було дванадцять років. Одного разу надвечір ми з хлопцями гнали берегом з Брідка корів з пасовиська. І раптом побачили, що з горбка від заводу суне якась сіра маса. Коли наблизились, то зрозуміли, що це ідуть люди. Багато людей – ціла колона під вартою. Були вони усі босі, ноги розпухлі, збиті, криваві. Були там чоловіки старі і молоді, і жінки з дітками на руках. Вели їх із Вищої Кропивни біля цукрозаводу, повз клуб, через греблю в центр села. Біля млина їх загнали у воду, як скотину і вони спрагло пили.

Зупинились вони на ніч в центрі біля клубу, де зараз парк і стоїть пам'ятник. Люди поприносили хто що мав – хліб, молоко, сало, яйця та інші продукти. Конвоїри не підпускали близько, але й не дуже сварились. Люди кидали харчі через їхні голови. ... Раненько я побіг туди знову, бо жив недалеко, але вже нікого не застав. Казали люди, що то були в'язні чи то з Вінницької чи то Брацлавської тюрми. Казали, що вночі їх погнали далі на Білки. А може це тільки так казали, а насправді вони лежать у тій могилі, що під Гнатківським лісом» [4].

В цій страдницькій колоні був і уродженець села Ситківці Василь Кузик, який гарно вчився в школі і після закінчення семирічки навчався в Брацлавському технікумі. Після його закінчення його взяли в

Ситковецьке сільпо бухгалтером. У нього під час ревізії виявили нестачу в 500 карбованців. І молодого хлопця було засуджено на п'ять років неволі. Відбував покарання у Вінницькій тюрмі. Попав на етап. Рідні дізналися, що арештантів будуть гнати через Ситківці. Мати взяла вузлик з харчами і намагалася його кинути сину, але конвоїр вдарив її прикладом рушниці і вона впала. На світанку їй вдалося таки передати харчі, але скористатися ними хлопчині не судилося. Його, як і всю колону в'язнів, ймовірно вбили того ранку біля Гнатківського лісу [5].

Це сталося за кілька днів до приходу фашистських окупантів у Немирівський район. Сільському хлопчині Леонідові Потребенку тоді ледь виповнилось тринадцять років. Жив він із своїми рідними у селі Мухівці за 8 кілометрів від містечка Немирова. Його батько працював у Мухівцях головою колгоспу. Під великим секретом він розповів своєму синові, що напередодні приходу німців до нього зателефонував начальник Немирівської районної міліції Войтенко і наказав, щоб той прислав до «Холодного яру» «надійних хлопців», аби ті поховали там вбитих людей.

Голова колгоспу виконав наказ начальника міліції. Він і сам поїхав подивитися на місце страти. В його очі впала жахлива картина: людей розстрілювали на схилі яру, а потім стягували вниз і складали. Було майже 30 трупів. Більшість була селянами з мозолястими руками, в домотканих сорочках і постолах.

Довгий час про цих приречених не було ніяких звісток, і лише в останній час про них розповів мешканець Немирова, нині вже пенсіонер Л. Г. Потребенько, батько якого був свідком страти невинних людей [7].

Наприкінці травня 1943 р. німецькі окупанти, намагаючись здобути політичний капітал, розпочали розкопки таємних поховань НКВС у Вінниці. Було створено міжнародну комісію фахівців судової медицини, яка проте «не займалася тими жертвами, що були знайдені у в'язниці при відступі більшовиків з Вінниці в 1941 році, і тими червоноармійцями, яких було знайдено розстріляними біля вокзалу із скрученими по кількох докупі колючим дротом. Про це німцями було офіційно повідомлено ще в 1941 році. Також не розкопувалося великої могили в парку ім. Козицького – жертв ЧК-ГПУ в 1923 році» [8, с. 39].

Мешканець Вінниці Опанас Скрепка дав таке свідчення слідчому комісії, що він у 1941 р. « після вступу німецьких військ, на пораду міського голови, розкопав кілька ям біля залізничної станції, неподалік від міської тюрми. Там було три ями, про які я вже знав. В одній ямі ми знайшли тіла 60 цивільних, зв'язаних докупі по п'ять чи шість. У другій ямі також були виявлені тіла цивільних, розпізнані по одягу та документах, знайдені при них, як буковинці» [8, с. 143].

Міжнародна комісія «виявила також, що у Вінниці в тих роках було аж три тюрми (до революції була лише одна). ... У роках 1937-1938, себто в період так званої «єжовщини», у всіх тюрмах перебувало постійно в середньому 30 тисяч в'язнів» [8, с. 197]. Одна з них ще в перші роки радянської влади слугувала концтабором для перевиховування антирадянських елементів. На початку 50-років минулого століття цю тюрму реконструювали і зробили школу №26. Випадково відкрили замуrowаний підвал і в ньому

виявили скелети в'язнів 1941 р. «Стіни аж до стелі були вицяткувані якимось дивним трафаретом. Згодом виявилось, що «трафарет» - то написи кров'ю: «Помираю. Петро з Сумщини» та інші, не менш жахливі. Тоді відбійними молотками зняли штукатурку і зробили підвал як новенький» [9].

Автор плекає надію, що запропонований матеріал сприятиме очищенню громадської свідомості від брехні, фарисейства, різноманітних міфів, перекручень і фальсифікацій, якими ще донедавна так рясно «оздоблювала» наше життя компартійна пропаганда.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. Т. 2. К., 1994. 688 с.
2. Давидюк А. Т. Лікарська гекатомба. – Вінниця, 2009. – 268 с.
3. Злочини комуністичної Москви в Україні в літі 1941 року. Клайпеда, 1991. 95 с.
4. Покришук О. І. Що сталося в Юрковецькому лісі // Вінниччина. 21 травня 1996.
5. Записала влітку 2007 р. Антоніна Гуцаленко, бібліотекар із Ситківцево.
6. Записала 2016 р. Антоніна Гуцаленко.
7. Рекрут Я. Не приховуй «Холодний Яр» // Подолія. 1996. 20 червня.
8. Вінниця: злочин без кари (Документи, свідчення про большевицькі розстріли у Вінниці в 1937-1938-х роках). Київ, 1994. 333 с.
9. Микола Чернолюк. Від концтабору до школи // Електронна газета «Головне на Вежі». 27 липня 2019 р.